

ЕНИСА АЛОМЕРОВИЋ-ХУБАНИЋ*
АРХИВ СРБИЈЕ, БЕОГРАД

ОСМАНСКА ДОКУМЕНТА У АРХИВУ СРБИЈЕ

Снага једног народа темељи се на његовој духовности чији су стубови културно наслеђе и традиција народа. Бројни рукописни документи на османском језику, који се налазе у Архиву Србије су део не само балканске културне баштине, већ и светске.

Ови рукописи су подељени у неколико целина:

Прву целину чини фонд Књажевска канцеларија кнеза Милоша Обреновића. Грађа овог фонда, чији је један део писан на османском језику, настала је у току Другог српског устанка у личној канцеларији кнеза Милоша.

Другу целину чине оригинални рукописи претежно из 19. века а из збирке VARIA – Турска документа.

Посебну групу докумената у Архиву Србије чине раритети на османском језику као и грађа из Збирке географских карата и мапа.

Појединачна османска документа налазе се и у многим другим фондовима Архива Србије, чији извори имају примаран значај за изучавање историје и скоро су једина врела за проучавање унутрашњих прилика у доба османске владавине.

Потписивањем Протокола о сарадњи између Архива Србије – Установе културе од националног значаја и Генералне дирекције Државних архива Републике Турске, омогућено је истраживање и систематско снимање османских докумената у Османском архиву, што је резултирало формирањем нове групе докумената у Архиву Србије. Тиме је, надовезујући се на постављене темеље за образовање младих кадрова историчара и османиста, као и за даља истраживања, скренута пажња научној јавности на могућност истраживања у престоници Србије. Османско наслеђе у Србији оставља простора за низ тема из перспективе различитих хуманистичких дисциплина. Оно, на веома широкој основи, отвара комплексна питања и даје вредан допринос истраживањима прошлости.

Кључне речи: османско наслеђе, културна баштина, архивска грађа на османском језику

* e.alomerovic@archives.org.rs

Више од пет векова османске ере на Балкану имало је веома значајан утицај на стварање културне баштине и обликовање традиције народа која је својствена југоисточном делу Европе. Цивилизацијско трајање народа учвршћује се неговањем његовог културног наслеђа. Главни бедем у очувању османских извора, који свакако имају примаран значај за изучавање историје балканских народа од почетка 15. до средине 20. века, представљају архиви.

Архив Србије, као централни архив Републике Србије, на релацији историја – духовност – одговорност, похрањује и чува бројне рукописне документе на османском језику. Они су део не само балканске културне баштине, већ и светске. Поменути документи су непосредни извори за познавање унутрашњих прилика под којима су живели сви балкански народи у доба османске власти на Балкану. Разноврстан корпус докумената из османског периода резултат је великог, добро организованог административног и војног апарата Османског царства.

Бројна документа на овом оријенталном језику у Архиву Србије подељена су у неколико група.

Прву целину чини фонд Књажевска канцеларија кнеза Милоша Обреновића.¹ То је свакако, један од најстаријих и најдрагоценијих фондова за изучавање балканске историје у првој половини 19. века. Грађа овог фонда, чији је један део писан на османском језику, настала је у току Другог српског устанка у личној канцеларији кнеза Милоша. Уз постепен развој српске државе развијала се и канцеларија, као врста највишег административног тела. Преко ове, посебно устројене државне установе, кнез Милош је управљао Кнежевином Србијом, вршена је кореспонденција, одржавана веза и обављани су интензивни преговори, како са страним тако и са домаћим политичким чиниоцима. По низу питања која са собом повлачи, у првом реду је значајна кореспонденција између кнеза и Високе порте, суседних паша, београдског везира и Османлија у Србији.² Међу најважнијим службеницима Турске канцеларије били су писари, преводиоци и секретари који су писали званична државна акта, и на тај начин, од-

¹ Грађа османске провенијенције смештена је у следећа два одељка Књажевске канцеларије: *Домаћи Турци кнезу Милошу*, са архивском ознаком КК XXIX и граничним годинама грађе 1816–1838. и *Турци са стране кнезу Милошу*, са архивском ознаком КК XXX и граничним годинама грађе 1812–1840.

² М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића*, Београд 1999, 14.

ржавали односе и преписку између османске и српске власти све до кнежеве абдикације и одласка из Србије.³

Један од основних задатака Архива Србије, одмах уз прикупљање, сређивање и обраду рукописне архивске грађе, јесте и објављивање резултата научно-истраживачког и стручног рада (путем његових публикација). На том плану, Архив Србије је 2009. године објавио збирку докумената *Тури са стране кнезу Милошу. Фонд Књажеске канцеларије. Документи на турском језику Архива Србије*. Збирка садржи 310 докумената разноврсне форме и садржаја које је, са османског турског језика, превела и приредила проф. др Мирјана Маринковић.⁴

Другу целину чине оригинални рукописи претежно из 19. века, а из Збирке VARIA – Турска документа.⁵ Ова грађа се састоји од појединачних докумената која су распоређена у десет архивских кутија. Акта нису хронолошки сложена. По форми су: молбе, жалбе, извештаји, концепти и копије фермана, берата и везирских заповести тј. бујурулдија. На основу садржаја, документе је могуће поделити на: управне и војне теме и на економски и социјални живот. Реч је о извештајима који указују на догађаје унутар земље, устанке и буне у Србији, дописима о војсци и протеривању хајдука, разним обавештењима о разбојништву, извештајима о имањима, исплати пореза, трговини, наплаћивању царине, путним исправама и многим другим темама. Кореспонденција се вршила између суседних турских службеника: највиших османских војних и управних званичника (паша), маршала (мушира), управитеља провинције одн. вилајета (валија), заповедника одбране града или провинције (мухафиза), заступника везира (мутеселима), управника државних финансија (дефтердара) и заступника разних османских органа и функционера (ћехаја) са српским владарем кнезом Александром Карађорђевићем као и са другим високим чиновницима тадашње Србије. Службени документи писани су из Цариграда, Видина, Босне, Херцеговине, Румелије, Силистре, али и из појединих градова у Србији. Поред израза наклоности српском владару и честитки на избору за кнеза, бројне су захвалнице за кнежеву предусретљивост. Такође су бројни одговори на честитке

³ О писарима турске канцеларије опширније у: М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића*, Београд 1999, 16–46.

⁴ Иако је Канцеларија кнеза Милоша Обреновића била тема неколико историографских радова у којима се, као главни извор, користила грађа овог фонда, османска документа истог фонда су, по први пут, обрађена и објављена у оквиру ове збирке.

⁵ Грађа овог фонда, са архивском ознаком Varia-ТД, још увек су у фази обраде и сређивања.

које је кнез упућивао појединим службеницима услед њиховог унапређења и наименовања.

Разни догађаји и прилике као и искази пријатељских односа и њиховог јачања између народа Србије и Османског царства садржана у поменутиим препискама значајан су историјски извор и свакако пружају могућност свестранијег приступа у тумачењу, а самим тим, бољем разумевању односа двеју држава и народа.

Посебну групу докумената чине раритети Архива Србије⁶ међу којима су и документи писани на османском језику: ахиднама којом султан Мехмеда IV потврђује дубровачким кнежевима одређена права због њихове лојалности Османском царству, датирана 10. рецепа 1059/20. јула 1649. године,⁷ препис берата султана Махмуда II којим се Јовану, трговцу из Сарајева, додељују повластице у трговини са Ираном, Индијом и Европом, датиран 5. шабана 1248/23. децембра 1832. године,⁸ берат султана Абдулмецида I којим се Илији Гарашанину дају одређена права и повластице све док је лојалан Османском царству, датиран 15. рамазана 1257/31. октобра 1841. године.⁹ Међу раритетима налази се и такозвани *Турски усџав* за Кнежевину Србију из 1838. године (Султански хатишериф)¹⁰ у преводу на српски језик.

Поред јединствених рукописних службених докумената, значајну групу чине мапе и географске карте. Једна од таквих је османска рукописна карта Београда из друге половине 19. века¹¹ која указује на изглед и стање утврђења на простору данашње Београдске тврђаве.

У Архиву Србије постоје и други фондови у којима су документи писани османским, односно арапским писмом: Министарство иностраних дела, Посланство Краљевине Србије у Цариграду, Посланство Краљевине Србије у Албанији, Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу, Генерални конзулат Краљевине Србије у Солуну, Конзулат Краљевине Србије у Битољу, Министарство унутрашњих дела, Државни савет, Народна канцеларија, Министарство финансија, Збирка Поклони и откупи, Збирка Мите Петровића, Збирка Андрије

⁶ Раритети Архива Србије (даље: Р) чувају се у каси Депоа I грађе старог периода. Архив је у претходном периоду имао једино податке о датумима настанка ових докумената.

⁷ Архив Србије (даље: АС), Р-6.

⁸ Документ је смештен у оригиналну металну кутијицу и има архивску ознаку АС, Р-7.

⁹ Документ има своју оригиналну свилену врећицу у којој се и чува и носи архивску ознаку АС, Р-20.

¹⁰ АС, Р-11.

¹¹ АС, Р-31.

Лубурића, лични фондови Стојана Новаковића и Илије Гарашанина као и други.

На основу прегледа грађе на османском турском језику у Архиву Србије, посебно се издвајају тапије као османски документи приватно-правног карактера¹² чија је основна намена била да регулишу односе на земљишним поседима. У готово сваком фонду Архива може се пронаћи бар један документ ове врсте.

Унутар архивске грађе у Архиву Србије, несумњиво важно место имају копије докумената преузете из других архива. Такву грађу чине документа из Архива Председништва Владе Републике Турске. Претежно су дефтери и документа из Мухиме дефтера – регистра хитних и важних послова у којима су се бележиле најважније политичке, војне, друштвене и економске одлуке а које су се односиле, како на унутрашња тако и на спољна питања о којима се расправљало на састанцима Царског дивана.¹³ Ову грађу је снимио 1963. године проф. др Богумил Храбак у поменутом архиву у Истанбулу, а на захтев Архива Србије, преглед и идентификацију исте, извршила је 1979. године проф. др Душанка Бојанић-Лукач, научни сарадник Историјског института у Београду.¹⁴

Треба имати у виду да је у Србији, након Првог и Другог светског рата, велики број старих рукописа, књига и докумената био уништен. Стога се, Србија не може похвалити великом количином сачуване грађе из периода Османског царства, али свакако може њеном вредношћу и квалитетним начином чувања.

По обиму и вредности сачуване османске грађе далеко најважнија архивска институција за истраживање историје Србије јесте поменути Османски архив – Архив Председништва Владе у Истанбулу. Архив Србије и Генерална дирекција Државних архива Републике Турске потписали су Протокол о сарадњи 2015. године. Убрзо након потписаног Протокола, у Османском архиву започето је истраживање и систематско снимање османских докумената. Као резултат истраживања на тему *Србија у османским докуменџима од 15. до 19. века*, преко 20.000 копија докумената у дигиталној форми су пронашле своје место у Архиву Србије. Тиме је, надовезујући се на постављене

¹² Љ. Чолић, *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд 2005, 164.

¹³ Исто, 116.

¹⁴ Проф. др Богумил Храбак је извршио истраживање архивске грађе за проучавање балканске прошлости. Том приликом преузете су фотокопије докумената од којих су, поред бројних дефтера из 16. века за Смедеревски, Сремски, Сегедински, Темишварски, Вучитрнски, Призренски и Пожешки санџак, одабране и преузете оне царске заповести које су, у другој половини 16. века, биле издате за: Србију, Босну, Херцеговину, Косово, Македонију и Дубровник.

темеље за образовање младих кадрова историчара и османиста, као и за даља истраживања, скренута пажња научној јавности на могућност истраживања које је, на овај начин, први пут институционално организовано.

Приликом истраживања преузете су копије османских пописних књига, чије коришћење и тумачење је и у досадашњем научно-истраживачком раду омогућавало боље разумевање различитих политичких, економских и друштвених процеса на Балкану под османском влашћу. Османски дефтери тј. све званичне књиге османске администрације и рачуноводства, сви записници и протоколи као и сви појединачни акти који имају карактер неког пописа, један су од најзначајнијих сегмената изворне грађе. Катастарске и друге пописне књиге представљају богату и разноврсну, конкретну и веродостојну грађу за изучавање историјске географије и топонимије.¹⁵

Османски дефтери деле се на детаљне и сумарне. У детаљним (појединачним) дефтерима је садржано поименично становништво и сви појединачни извори феудалних прихода пописане области, док су сумарни (збирни) дефтери рекапитулација података детаљног пописа. На основу ових спискова може се увидети приближна статистика сваког пописног места као и његова социјална, етничка и верска структура. Поред наведених, постоје дефтери са економским карактеристикама насеља, који својом садржином представљају прворазредне изворе за изучавање економске структуре пописаних насеља у одређеном времену.¹⁶

У Архиву Србије се данас налазе копије дефтера за градове као што су Београд, Смедерево, Ужице, Пирот, Ниш, Крушевац, Чачак, Врање као и за многа друга места и насеља која су давно нестала или су некада постојала под другим називом.

Преузете копије докумената османске државне администрације, путем којих се одвијала службена кореспонденција на разним нивоима државне управе, у највећем делу се састоје од дефтера, али и од докумената који су издавани на највишем државном, централном нивоу: фермани, берати и ахиднаме,¹⁷ затим документа виших органа власти која су упућивали високи званичници попут великог

¹⁵ О османским пописним књигама детаљније: Е. Миљковић, *Османске пописне књиге као извори за националну историју*, Историјски часопис XLIX, Београд 2002, 123–138.

¹⁶ Опширније о дефтерима у: Е. Миљковић, *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примеру дефтера смедеревској санџака*, Историјски часопис 49 (2002), 2003, 123–138.

¹⁷ Више о службеним актима у: Љ. Чолић, *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд 2005, 71–102.

везира, његовог заменика (кајмакама), шефа финансија (дефтердара) и других. По форми су: телхиси, такрири, арзови, бујурулдије и мусведе документи.¹⁸ Поред наведених, међу преузетом грађом налазе се и бројни хуцети, тезкере и темесук документи¹⁹ као акта која су издата од стране локалних органа власти. Бројни су и дописи – мектуби и тахрирати²⁰ које су представници османских власти упућивали вишим органима. У оквиру ове грађе налазе се и признанице односно макбузи и пусуле, које такође имају значај како за проучавање и разумевање начина функционисања османске администрације тако и за појединости које ова врста докумената нуди.

Потписивањем Протокола са Генералном дирекцијом Државних архива Републике Турске и реализацијом истраживања, Архив Србије не само да је указао и подсетио јавност на вредност турских архива већ и настоји да истраживачима омогући увид и олакша истраживање кроз све већу расположивост материјала.

Основна намена овог рада јесте позив да се посвети дужна пажња османским документима која се налазе у Архиву Србије. Коришћење архивске грађе османске провенијенције, ваљано испитивање и тумачење бројних документа похрањених у Архиву, али и у другим архивима у Србији, свакако ће, поред подизања нивоа знања самог османског језика и промишљања о истом, допринети и потпунијем сагледавању прошлости.

OTTOMAN DOCUMENTS IN THE ARCHIVES OF SERBIA

Summary

The power of one nation lies in its spirituality whose pillars are its cultural heritage and tradition. Numerous handwritten documents in the Ottoman language, which can be found in the Archive of Serbia, are a part of not only the Balkan cultural heritage but also the worlds.

These manuscripts are internally divided into several unities:

First unity consists of the corpus **Office** of Prince Milos Obrenovic. The built of this corpus, whose one part was written in the Ottoman language, was created during the Second Serbian Uprising in Prince Milos's personal office.

Second unity consists of original manuscripts primarily from the 19th century, which belong to VARIA collection – Turkish documents.

¹⁸ Исто, 103–105.

¹⁹ Исто, 150–161.

²⁰ Исто, 181–186.

A special group of documents in the Archive of Serbia consists of rarities in the Ottoman language as well as of documents from the Collection of geographical charts and maps.

Individual Ottoman documents can be found in many other corpora of the Archive of Serbia, whose sources are of primary importance for studying history and which are one of the only wellheads for studying internal events during the Ottoman Empire.

The signing of the Protocol on Cooperation between the Archives of Serbia – Cultural Institutions of National Importance and the General Directorate of the State Archives of the Republic of Turkey enabled the research and systematic recording of Ottoman documents in the Ottoman Archives, which resulted in the creation of a new group of documents in the Archives of Serbia. In this way, by relying on the foundations of educating young **historians** of the **Ottoman Empire and ottoman** studies, as well as for further research, the scientific public was paid attention to the possibility of research in the capital of Serbia.

The Ottoman heritage in Serbia leaves room for a series of topics from the perspective of different humanistic disciplines. It raises complex questions on a really wide basis and gives a valuable contribution to the researching of history.

Key words: Ottoman legacy, cultural heritage, archive corpus in the Ottoman language

Извори

Фондови Архива Србије:

Државни савет
Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу
Генерални конзулат Краљевине Србије у Солуну
Издвојена документа (раритети)
Књажевска канцеларија кнеза Милоша Обреновића
Конзулат Краљевине Србије у Битољу
Лични фонд Илије Гарашанина
Лични фонд Стојана Новаковића
Министарство иностраних дела
Министарство унутрашњих дела
Министарство финансија
Народна канцеларија
Посланство Краљевине Србије у Албанији – Драч, Валона, Солун
Посланство Краљевине Србије у Цариграду
Збирка Андрије Лубурића
Збирка географских карата и мапа

Збирка Мите Петровића
Збирка Поклони и откупи
Збирка VARIA – Турска документа

Фондови Османског архива:
(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Ali Emiri
Bab-i Asafi
Bab-i Defteri
Babiali Evrak Odasi
Cevdet
Defterhane-i Amire
Dahiliye Nezareti
Hatt-i Hümayunlar
İbnülemin
İradeler
Kamil Kepeci
Maliyeden Müdevver Defterler
Sadaret
Tapu Tahrir Defterleri
Yabancı Arşivler
Yildiz

Литература

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, İstanbul 2010.
Водич Архива Србије, Архив Србије, Београд 1973.
Водич Архива Србије, *Књажевска канцеларија 1815–1839*, Архив Србије, Београд 1967.
Зиројевић, Олга, „Писани трагови Османског царства на тлу Југославије”, *Зборник за оријенталне студије*, 1, Српска академија наука и уметности. Међуодељенски одбор за оријенталне студије, Београд 1992.
Маринковић, Мирјана, *Турска канцеларија кнеза Милоша (1815–1839), Историјски институт*, Београд 1999.
Маринковић, Мирјана, Турци са стране кнезу Милошу. Фонд Књажевске канцеларије. Документи на турском језику Архива Србије, Архив Србије, Београд 2009.
Миљковић, Ема, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачности показатеља и методолошке недоумице*, ТМ Г. XXXIV Бр. 1, Ниш 2010, 363–373.
Миљковић, Ема, *Османске пописне књиге као извори за националну историју*, Историјски часопис XLIX, Београд 2002, 123–138.

Миљковић, Ема, *О значају османских пописних књи́га као историјских извора – на примеру дефтера смедеревској санџака*, Историјски часопис 49 (2002), 2003, 123–138.

Чолић, Љиљана, *Османска дипломатија са палеографијом*, Београд 2005.